

ลังกาสุกะ โกตามะลิชัย ปัตตานี (วิวัฒนาการของเมืองปัตตานี)

วสันต์ ชิวะสาธน์

ภาควิชาเทคโนโลยีการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

HIK AYAT

PATANI

A. TEBUW

D. K. WYATT

ปัตตานี เป็นดินแดนที่มีความเป็นมาทางด้านประวัติศาสตร์ในยุคแรก ๆ ของคาบสมุทรมาลายู ซึ่งได้รับอารยธรรมผสมผสานจากศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ และศาสนาอิสลาม ในอดีตปัตตานีเคยเป็นเมืองท่ารุ่งโรจน์แห่งหนึ่งทางชายฝั่งทะเลตะวันออกของคาบสมุทรแห่งนี้ ได้มีการติดต่อค้าขายกับประเทศต่าง ๆ แถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เอเชียตะวันออกกลาง รวมถึงประเทศทางตะวันตกอีกหลายชาติ ทั้งนี้เนื่องจากปัตตานีตั้งอยู่ในตำแหน่งกึ่งกลางของการติดต่อค้าขาย ระหว่างอินเดียกับจีน และอยู่ในทิศทางของกระแสลมมรสุมที่ใช้ในการพาณิชย์นาวี รวมถึงสภาพทางภูมิศาสตร์มีอ่าวที่เหมาะสมสำหรับการจอดพักเรือ ชนถ่าย แลกเปลี่ยนสินค้าของชาติต่าง ๆ ปัจจัยเหล่านี้ส่งเสริมให้ปัตตานีเป็นเมืองการค้าที่สำคัญ ก่อให้เกิดการตั้งถิ่นฐานชุมชนมานานหลายศตวรรษ

อาณาเขตของปัตตานี

ทิศเหนือและทิศตะวันออก ติดต่อชายฝั่งทะเลด้านอ่าวไทย

ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ติดต่อจังหวัดนราธิวาส

ทิศตะวันตกเฉียงใต้ ติดต่อจังหวัดยะลา

ทิศตะวันตก ติดต่อจังหวัดสงขลา และจังหวัดยะลา

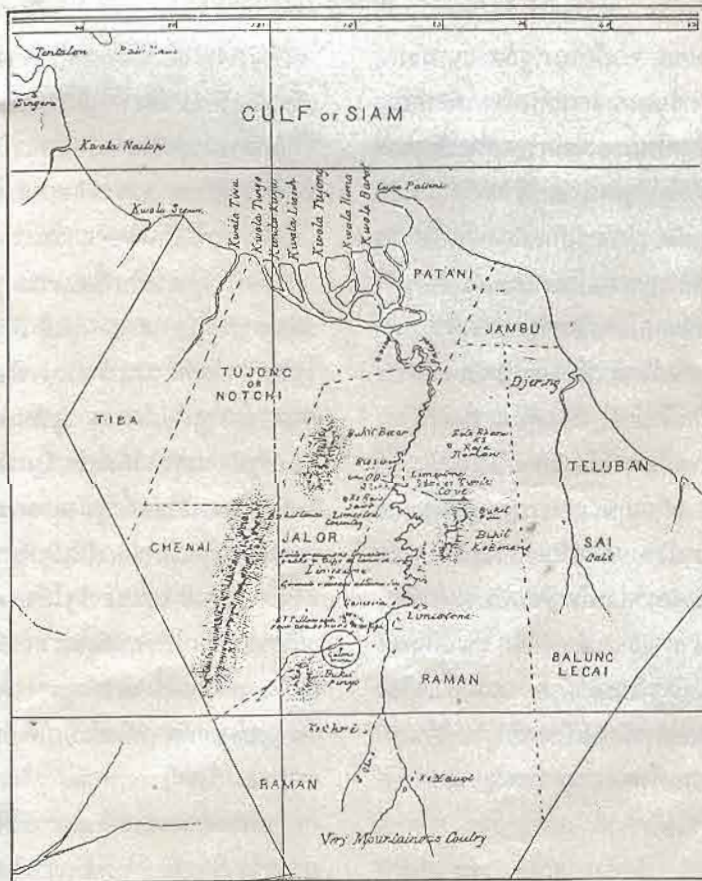
ปัตตานีตั้งอยู่บนฝั่งทะเลด้าน ตะวันออกของภาคใต้ ระหว่างละติจูด ๖ องศา ๕๖ ลิปดา ๔๘ ฟิลิปดา กับละติจูด ๖ องศา ๓๒ ลิปดา ๔๘ ฟิลิปดาเหนือ และลองจิจูด ๑๐๑ องศา ๔๕ ลิปดา ๑๕ ฟิลิปดาตะวันออก กับ ๑๐๑ องศา ๑ ลิปดา ๑๘ ฟิลิปดาตะวันออก มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ ๒,๐๑๓,๑๙๕ ตารางกิโลเมตร ปัจจุบันแบ่งการ

ปกครองออกเป็น ๘ อำเภอ ๓ กิ่งอำเภอ คือ อำเภอเมืองปัตตานี อำเภอสายบุรี อำเภอหนองจิก อำเภอโคกโพธิ์ อำเภอยะรัง อำเภอปะนาเระ อำเภอมายอ อำเภอยะหริ่ง กิ่งอำเภอไม้แก่น กิ่งอำเภอทุ่งยางแดง และกิ่งอำเภอกะพ้อ

ภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม มีเทือกเขาสันกาลาคีรีเป็น

เมืองปัตตานีและบริเวณใกล้เคียง ใน พ.ศ. ๒๔๒๔ ที่มา:

William Cameron, On the Patani, (JSBAS, 1883)

ภูเขาสูง นอกจากนั้นเป็นเนินเขากระจายอยู่ทั่วไปตามชายฝั่งทะเล มีแม่น้ำและลำน้ำสำคัญ คือ แม่น้ำปัตตานี แม่น้ำสายบุรี ลำน้ำยะหริ่ง และลำน้ำหนองจิก อากาศอบอุ่นตลอดปี มีลมพัดผ่าน ๒ ฤดู คือ ลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ (ประมาณเดือนพฤษภาคม-กันยายน) และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ (ประมาณเดือนตุลาคม-เมษายน) และมีฝนตกชุกระหว่างเดือนพฤศจิกายน-มกราคม ประชากร จากการสำรวจเมื่อ พ.ศ.๒๔๒๕ มีจำนวน ๘๗๒,๓๘๐ คน เป็นชาย ๒๓๑,๘๖๒ คน หญิง ๒๔๐,๕๑๘ คน เฉลี่ยความหนาแน่นประชากร ๒๒๐.๔ คนต่อพื้นที่ ๑ ตารางกิโลเมตร ในจำนวนนี้เป็นไทยมุสลิม ๗๓.๑๕% ไทยพุทธ ๒๖.๑๖% และอื่น ๆ ๐.๒๙%^๑

ลังกาสุกะ (Langkasuka)

บนเส้นทางประวัติศาสตร์ปัตตานี นักวิชาการส่วนใหญ่สันนิษฐานว่าบริเวณปัตตานีเคยเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของรัฐลังกาสุกะ ซึ่งเป็นรัฐเก่าแก่ในยุคต้นคริสต์ศตวรรษของคาบสมุทรมลายูที่เอกลาภของจีน อินเดีย อาหรับ ชาว และมลายู บันทึกเรื่องราวของรัฐนี้ไว้

จากข้อมูลทางภูมิศาสตร์พงศาวดารราชวงศ์เหลียง (Liang-shu) ของจีนบันทึกว่า รัฐนี้อยู่ทางทะเลใต้ห่างจากเมืองวางตุ้ง ๒๔,๐๐๐ ลี มีอาณาเขตกว้างขวาง โดยเดินทางจากทิศตะวันออกไปยังตะวันตกใช้เวลา ๓๐ วัน และจากทิศใต้ไปทิศเหนือใช้เวลา ๒๐ วัน ลักษณะภูมิอากาศและผลผลิตของ

รัฐนี้เช่นเดียวกับอาณาจักรฟูหนัน การบูรณะไม้หอมมีอยู่อย่างสมบูรณ์ ชื่อที่บันทึกไว้บางครั้งจะเรียกสั้น ๆ ว่า ลิงยา (Lang-ya)^๓ หลักฐานของเมืองจีนอีกฉบับที่แสดงตำแหน่งที่ตั้งของรัฐลึงกาสะ คือ แผนที่ Wu-pei-chih ว่าตั้งอยู่ระหว่างสงขลา กับแม่น้ำสายบุรี^๔ ซึ่งใกล้เคียงกับแผนที่บันทึกการเดินทางของอาหรับชื่อ Kitab al-Minhaj al-fakhir fiilm al-bahr al-zakhir. ที่กล่าวถึงลึงกาสะ (Langashuka) ว่าตั้งอยู่ในระหว่างกลันตันกับสงขลา เป็นสถานที่สุดปลายทางที่จะเดินทางไปประเทศจีน และในบทกวีเรื่องนครเกียรติกามา (Nagarakrtagama) ของชาวซึ่งเขียนโดยกวีในราชสำนักเมื่อ ค.ศ. ๑๓๖๕ ระบุว่ารัฐปาทังตั้งอยู่ทางฝั่งทะเลตะวันออก ส่วนเลงกาซูกา (Lengkasuka) นั้น ตั้งอยู่ถัดไปจากสายบุรี^๕

จากบันทึกของมลายูชื่อ Hikayat Marong Mahawangsa หรือ Kadah annals ได้กล่าวถึงกษัตริย์มะโรงมหาวังสา ได้ทรงสถาปนาลึงกาสะขึ้นที่เชิงเขาเกดาคาร์ และพระราชันต์ดาของพระองค์ทรงสร้างเมืองปัตตานีขึ้นที่ริมฝั่งแม่น้ำ อาจกล่าวได้ว่าเมืองทั้งสองนี้มีความสัมพันธ์ต่อกัน ดังนั้นอำนาจการปกครองของลึงกาสะ ย่อมมีอาณาเขตครอบคลุมทั้งสองฝั่งทะเลของคาบสมุทรมลายู แต่อย่างไรก็ตามหลักฐานต่างๆ ได้ชี้ตำแหน่งของลึงกาสะว่าตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก ความจริงแล้วเมืองทั้งสองมีชื่อเรียกแตกต่างกัน ถึงแม้ว่าจะกล่าว

ถึงในเรื่องเดียวกัน แต่สามารถแยกให้เห็นอย่างชัดเจน ดังนี้

ลึงกาสะ	ไทรบุรี	แหล่งที่มา
โปลังกาโลกา	กะตาราม	จารึกตันจอร์
ลึงยาซุเจีย	ชิตโต	ซูฟานเจือ
เลงกาซูกา	เกดาคาร์	นครเกียรติกามา
ลองโสกา	กิตตา	แผนที่ วูไปเจือ
ลึงกาสะ	เกตา	กิตาบ อัล มินฮัจ

ถึงแม้ว่าชื่อของรัฐลึงกาสะ ในหลักฐานต่างๆ แตกต่างกันไป แต่การเสนอที่ตั้งของรัฐนี้ นักวิชาการส่วนใหญ่มีความเห็นตรงกันว่า รัฐนี้ตั้งอยู่ในบริเวณจังหวัดปัตตานีปัจจุบัน การเดินเรือของชาติต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นนักการทูต พระภิกษุ และพ่อค้าที่ต้องการจะติดต่อกันระหว่างทะเลจีนใต้กับมหาสมุทรอินเดีย มาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๗-๑๓ ท่าเรือของรัฐลึงกาสะก็เป็นการจอดพักการเดินทาง เพื่อรอฤดูกาลใหม่ของการลมนลมที่ จะเดินทางต่อไปสู่จุดหมายปลายทาง นอกเหนือจากการเป็นเมืองท่าแล้ว รัฐลึงกาสะยังเป็นแหล่งผลิตสินค้าของตนเองเพื่อการส่งออกด้วย ผลผลิตดังกล่าวได้แก่ ไม้หอม ซึ่งเป็นสินค้าสำคัญที่จีนต้องการและประเทศอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมถึงกชชณา การบูร งามช้าง และนอแรด ส่วนสินค้าที่รัฐลึงกาสะต้องการส่วนใหญ่จะเป็นสินค้าที่จีนนำมาแลกเปลี่ยนที่นี้ ได้แก่สิ่งของผ้าไหมและผ้าฝ้าย รวมทั้งเครื่องลายคราม ซึ่งเป็นหลักฐานที่ค้นพบมากทั่วคาบสมุทรมลายู และที่จังหวัดปัตตานี

รัฐลึงกาสะตั้งอยู่ท่ามกลาง

ความเปลี่ยนแปลง ในยุคต่างๆ ของคาบมลายูมาหลายศตวรรษ เหตุการณ์อันเป็นประวัติศาสตร์ของรัฐลำดับได้ดังนี้

คริสต์ศตวรรษที่ ๒ ชื่อของรัฐลึงกาสะ ปรากฏในพงศาวดารเหลียงเป็นครั้งแรก ซึ่งได้เกี่ยวข้องกับการขยายอำนาจของกษัตริย์พินซีมัน แห่งอาณาจักรฟูหนัน

คริสต์ศตวรรษที่ ๕ หลังจากได้เกิดการขัดแย้งกันในหมู่ราชวงศ์เกี่ยวกับเรื่องศาสนา เนื่องมาจากอิทธิพลของชาวอินเดีย ความเจริญมั่งคั่ง รวมถึงระบบการปกครองได้กลับคืนมาเป็นตนเองอีกครั้ง

คริสต์ศตวรรษที่ ๖ คณะทูตสี่คนจากรัฐลึงกาสะ ได้เดินทางไปราชสำนักจีน ขณะนั้นอำนาจของอาณาจักรฟูหนันเสื่อมลง รัฐพินพัน และรัฐลึงกาสะได้ตั้งตัวขึ้นเป็นอิสระ ในศตวรรษนี้รัฐลึงกาสะมีความเจริญรุ่งเรืองและเป็นรัฐที่สำคัญยิ่ง อาณาเขตของรัฐได้ขยายกว้างขวางออกไป จากทิศตะวันออกถึงทิศตะวันตกใช้เวลาเดินทาง ๓๐ วัน และจากทิศเหนือถึงทิศใต้เดินทาง ๒๐ วัน

คริสต์ศตวรรษที่ ๗ ประวัติศาสตร์ราชวงศ์ถึงได้บันทึกว่า ลึง-

กาสุกะเป็นเมืองท่าที่ได้รับความนิยมสำคัญที่สุดแห่งหนึ่ง บนเส้นทางเดินเรือไปยังประเทศอินเดีย

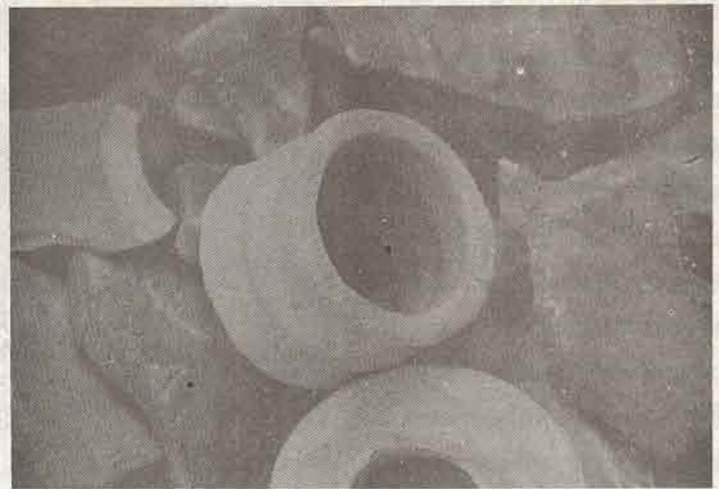
คริสต์ศตวรรษที่ ๙-๑๐ รัฐลังกาสุกะตกอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรศรีวิชัย

คริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ พระเจ้าราเชนทร์ ใจพะ ที่ ๑ ได้ทำสงครามรุกรานดินแดนต่างๆ บนคาบสมุทรมลายู รวมทั้งรัฐลังกาสุกะ

หลังจากคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ เรื่องราวของรัฐลังกาสุกะได้ขาดหายไป แต่อย่างไรก็ตามในช่วงระยะเวลาพันกว่าปี ประวัติศาสตร์ของรัฐลังกาสุกะที่กำลังจะปิดลงอย่างรวดเร็ว นั้น ชื่อของรัฐนี้ได้ปรากฏเป็นครั้งสุดท้าย ในบันทึกการเดินทางของ สุไลมาน อัล-มาหรี ในปี ค.ศ. ๑๕๑๑ จากนั้นชื่อของรัฐลังกาสุกะได้สูญหายไปอย่างลึกลับ^๕

บริเวณอำเภอยะรัง ได้พบที่ตั้งโบราณสถานอยู่ ๒ กลุ่มตั้งห่างกันประมาณ ๓-๔ กิโลเมตร คือ ที่บ้านประแวและที่บ้านวัด ที่บ้านประแวมีร่องรอยปรากฏเป็นคูน้ำและคันดิน รวมถึงสระน้ำและเนินดินจากเขตบ้านประแวถึงเขตบ้านวัด ปรากฏโบราณสถานกระจายทั่วไปประมาณ ๑๖ แห่ง และได้พบร่องรอยของบริเวณสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็กและใหญ่ซับซ้อนกันอยู่ แสดงให้เห็นว่าทั้งสองบริเวณนี้เคยเป็นที่ตั้งของชุมชนมาตั้งแต่สมัยโบราณ

โบราณสถานส่วนใหญ่ก่อด้วยอิฐ มีลักษณะเป็นฐานของสถูปเจดีย์ทางพุทธศาสนา พบลวดลายดินเผาและสถูปจำลองที่ใช้ประดับ

เศษวัสดุโบราณ

อาคารเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะสถูปจำลองทรงกลมซึ่งให้เห็นว่าเป็นของเนื่องในศาสนาพุทธ ลักษณะศิลปกรรมส่วนใหญ่คล้ายคลึงกับศิลปแบบทวารวดีของภาคกลาง โบราณวัตถุได้พบหินบดยา พระพุทธรูปหินและสำริด รวมทั้งธรรมจักรขนาดเล็กแบบทวารวดี บางแห่งพบพระโพธิสัตว์สำริด และพบหลักฐานของอินทูป่าง เช่น ศิวลึงค์ ในชั้นหลัง ๆ พบใบเสมาหินสมัยอยุธยาในเขตบ้านวัดพบโคกเนินที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าและแผ่นหินซึ่งเคยเป็นธรณีประตู เมื่อเปรียบเทียบกับโบราณวัตถุสถาน que พบในเขตอื่น ๆ ของภาคใต้ เช่น ที่อำเภอยะรัง อาจกล่าวได้ว่าบริเวณเมืองประแวที่อำเภอยะรัง เป็นแหล่งที่มีโบราณสถานที่เนื่องในศาสนาพุทธมากกว่าบริเวณอื่น ๆ จึงน่าจะเป็นเมืองที่รุ่งเรืองในทางพุทธศาสนาแห่งหนึ่งในภาคใต้ ก่อนการแพร่หลายของศาสนาอิสลาม และอาจเป็นที่ตั้งของรัฐลังกาสุกะในยุคนั้น

โกตา มะลิกัย (kota Mahligai)

ในขณะที่เกตาหิได้ก่อตั้งขึ้น และมีความเจริญรุ่งเรือง เช่นเดียวกับสิงคโปร์และมะละกา ซึ่งได้สร้างขึ้นโดยชาวมลายูจากเกาะสุมาตรา ในระยะนี้ปัตตานียังไม่เป็นที่รู้จักกัน แต่เชื่อกันว่าในบริเวณที่จะเป็นเมืองปัตตานีนั้น มีชาวสยามดั้งเดิม (Siam-Asli) อาศัยอยู่ก่อนแล้วในเขตปาราวัน (Perawan) ชื่อของเมืองตามที่บ้านทีกในเรื่องราวของปัตตานี บอกว่าเมืองดังกล่าวนี้มีชื่อว่าโกตามะลิกัย (Kota Mahligai)^๖ ได้ปรากฏหลักฐานว่าเป็นเมืองขนาดใหญ่ และเคยมีกษัตริย์ปกครองเมืองหลายพระองค์ กษัตริย์องค์สุดท้ายมีพระนามว่า ราชครีวังสา (Raja Sri Wangsa)^๗

ชนศิลปกรรมพิเศษ ได้กล่าวถึงเมืองโกตามะลิกัยว่า ตามประวัติเมืองปัตตานีได้เล่าเรื่องเมืองปัตตานีว่า เดิมตั้งอยู่ที่โกตามะลิกัย (โกตามาจาก กฏ โกฎ ภาษาสันสกฤต

แปลว่า เรือนใหญ่ มดเคี้ยว คงเข้ามาสู่ภาษามลายูโดยผ่านทางพวกทมิฬ แล้วเพี้ยนเป็น Mahaligai, Maligai ซึ่งหมายถึงที่อยู่ของเจ้าหญิงในชั้นบนของวัง^๙

ปารวัน ซึ่งปรากฏชื่อเกี่ยวข้องกับเมืองโกตามะลิขัยนั้น บางแห่งเรียกว่า “พรายวัน” ส่วนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเรียก “ประหวั้น” คนไทยในท้องถิ่นเรียกเพี้ยนไปเป็น “ประแว” และคำว่า “ประหวั้น” นี้ถูกสำเนียงไต่ยอส์ันมาจาก “ประหวั้นออก” (คือ ตะวันออก อันหมายถึงเมืองซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงของเมืองไคเลนทร)^{๑๐} ในหนังสือตำนานเมืองปัตตานีได้ระบุเพิ่มเติมว่า หมูบ้านประแวซึ่งอยู่ในตำบลยะรัง อำเภอยะรังปัจจุบัน ชื่อที่ถูกต้องคือ พระวัง หมายถึง พระราชวัง เดิมเป็นที่ตั้งเมืองโบราณ ยังมีซากกำแพงเมืองคูเมืองปรากฏอยู่จนบัดนี้^{๑๑}

ปัตตานี (Patani)

บริเวณทางทิศเหนือของเมืองโกตามะลิขัย มีพื้นที่อยู่ติดกับทะเล มีแหลมทรายยื่นออกไปในทะเล จึงเกิดเป็นอ่าวใช้จอดเรือ สามารถป้องกันคลื่นลมได้ ต่อมาได้มีชาวมลายูได้อพยพไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณนั้น มีเรือสินค้าเข้ามาเทียบท่าค้าขายที่นั่นมากขึ้นทุกวัน แทนที่จะเดินทางต่อไปยังเขตประแว ซึ่งอยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดิน

ที่ชายฝั่งทะเลแห่งนั้น มีชาวยุโรปชาวมลายูคนหนึ่งอาศัยทำประมงชื่อ ตานี (Tani) อาศัยอยู่ ชายชาวผู้นี้เป็นที่เคารพนับถือของชาว

มัสยิดกรือเซะ

บ้าน เพื่อเป็นการให้เกียรติและยกย่องจึงเรียกค่านำหน้าชื่อว่า “ปาปะ” (Bapak) และเรียกชายชราชื่อว่า “ปะ ตานี” (Pak Tani) ต่อมาเมื่อมีคนเข้ามาอาศัยในหมู่บ้านแห่งนี้มากขึ้นจึงเรียกชื่อหมู่บ้านว่า “ปะตานี” (Kumpang Pak Tani) ที่ตั้งของหมู่บ้านอยู่ในภูมิภาคที่สวยงามพื้นที่อยู่ในที่สูงในฤดูฝนสามารถป้องกันน้ำท่วมได้ มีแหลมยาวและอ่าวกว้างใหญ่เหมาะสำหรับเป็นที่จอดเรือ ขณะที่มีหมู่บ้านปัตตานีขยายตัวเป็นชุมชนใหญ่ขึ้น เมืองโกตามะลิขัยกลับเจียบเหงา เพราะชาวมลายูได้อพยพออกไปอาศัยที่อื่น ดังนั้น ผู้ปกครองเมืองราชาศรีวังสา (Raja Sri Wangsa) พร้อมด้วยพระวงศานุวงศ์ จึงได้อพยพไปสร้างพระราชวัง ซึ่งอยู่ใกล้กับหมู่บ้านปัตตานี ตรงบริเวณที่เรียกว่า “กรือเซะ” (Kerisik) ตรงข้ามกับหมู่บ้านปัตตานี เมื่อการสร้างพระราชวังเสร็จลงแล้วยังไม่มีชื่อเรียก แต่ด้วย

เหตุที่พระราชวังตั้งอยู่ใกล้หมู่บ้านปัตตานี ชาวเมืองจึงเรียกว่า “ปะตานี” เป็นที่รู้จักกันทั่วไป ต่อมาเพื่อสะดวกแก่การเรียกจึงเปลี่ยนมาเป็นปัตตานี (Patani) ชาวอาหรับที่ได้มาติดต่อค้าขายที่นี้เรียกว่า “ฟาตอร์นี” ตามสำเนียงของตน จากนั้นปัตตานีก็เป็นที่รู้จักกันทั่วโลก ตะวันออกและตะวันตก และได้มีเรื่องราวต่างๆ ที่น่าพิศวงของเมืองปัตตานีเล่าสู่กันฟัง ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน^{๑๒}

ในหนังสือ (Kikayat Patani) ได้บอกถึงการก่อตั้งเมืองปัตตานี โดยเขียนขึ้นตามคำบอกเล่า ว่า กษัตริย์เมืองโกตามะลิขัย (Kota Maligai) ชื่อ พระยา ตู คุรุปมหายาน (Phaya Tu Kerub Mahajana) มีโอรสชื่อ พระยา ตู อันทรา (Phaya Tu Antara) หลังจากพระยาตูกุรุปลิ้นพระชนม์ลง พระยาตูดันทราได้ครองเมืองต่อมา และได้เปลี่ยนชื่อเป็น พระยา ตู

นักปา (Phaya Tū Nakpa) พระยาตุนักปาองค์นี้ทรงโปรดการล่าสัตว์ จึงมีพระประสงค์ที่จะไปล่าสัตว์ชายทะเล เช้าวันต่อมาจึงได้เสด็จไปยังที่นั้นพร้อมด้วยผู้ติดตาม หลังจากลงจากช้างก็ได้ให้ผู้ติดตามค้นหารอยสัตว์ และได้รับรายงานว่าที่ชายป่าริมทะเลมีรอยเท้าของกระงมมากมาย พระองค์จึงดำริว่าจะเสด็จไปในวันพรุ่งนี้

วันต่อมาหลังจากได้เตรียมเครื่องมือล่าสัตว์แล้ว จึงได้เดินทางไปยังชายทะเล ผู้ติดตามตีเกราะเคาะไม้ตั้งแต่เช้าจนใกล้ค่ำแต่ไม่ปรากฏสัตว์ใด ๆ ให้เห็น พระยาตุนักปาจึงสั่งให้ปล่อยสุนัขล่าเนื้อเพื่อค้นหาไม่นานนัก เสียงสุนัขก็เห่าขึ้น พระยาตุนักปารีบรุดไปยังที่นั้น ได้พบผู้ติดตามกราบทูลว่าได้พบกระงมเผือกตัวหนึ่งมีลักษณะงดงาม แต่กระงมเผือกดังกล่าวได้กระโดดหายไปที่ชายหาดนั้นแล้วตามไม่พบอีกเลย หลังจากได้รับคำกราบทูลแล้ว พระองค์จึงเสด็จกลับออกจากสถานที่แห่งนั้น ได้พบบ้านหลังหนึ่งมีชายชราอาศัยอยู่ พระองค์จึงให้ผู้ติดตามถามชายชราผู้นั้นว่ามาจากที่ใด และเหตุใดจึงมาอาศัยอยู่ที่นี้ ชายชราผู้นั้นตอบว่าแต่เดิมอาศัยอยู่ในเมืองมะลิขัย (Maligai) เสด็จปู่ของพระองค์ผู้ล่วงลับไปแล้ว รัชสั่งให้พวกเราช่วยกันไปสร้างเมืองอยุธยาพร้อมกับพระองค์ แต่ตัวข้าได้เกิดเจ็บป่วยไม่สามารถเดินทางต่อไปได้ จึงอาศัยอยู่ที่นี้ตั้งแต่นั้นมา พระยาตุนักปาจึงได้ตรัสถามชื่อชายชราผู้นั้น เขาได้ตอบว่า ชื่อ เจ๊ะตานี

(Encik Tani) หลังจากพบชายผู้นั้นแล้ว พระองค์จึงได้เสด็จกลับไป

ในคืนวันเดียวกันนั้น พระยาตุนักปาได้ปรึกษาผู้ติดตามว่า พระองค์มีพระประสงค์ที่จะสร้างที่ประทับขึ้น ณ บริเวณที่กระงมเผือกตัวนั้นหายไป ดังนั้นเช้าวันรุ่งขึ้นของคมมนตรีได้มีคำสั่งให้ผู้ติดตามกลับไปยังเมืองมะลิขัยและลานช้าง (Lancang) เตรียมการเดินทางกลับมาสร้างที่ประทับแห่งใหม่ทันที หลังจากนั้นอีก ๒ เดือน การก่อสร้างได้เสร็จสิ้นลง พระยาตุนักปาเสด็จมาประทับที่แห่งใหม่ ซึ่งพระองค์ได้ให้ชื่อว่า "ปัตตานี" (Patani)^{๑๓}

พอล วิทลีย์ (Paul Wheatley) ได้เขียนเกี่ยวกับการก่อตั้งเมืองปัตตานี ซึ่งแปลจากตำนานเรื่องของกษัตริย์มะโรงมหาวังสา (Hikayat Marong Mahawangsa) หรือบันทึกของเกดดาห์ (Kedah Annals) ว่าหลังจากกษัตริย์มะโรงมหาวังสาได้ก่อตั้งเมืองเกดดาห์โดยเรียกชื่อว่า "Kedah Zamin Duran" แล้วต่อมากษัตริย์มะโรงมหาวังสาได้ทรงโปรดให้พระราชธิดาของพระองค์เสด็จไปหาที่ตั้งเมืองใหม่ จึงให้ขึ้นหลังช้างเกมาลา โจฮารี (Gemala Johari) พร้อมด้วยผู้ติดตามและทหารจำนวนหนึ่ง ช้างเชือกนั้นได้หันศีรษะออกเดินทางไปที่ทิศตะวันออก ผ่านป่าและที่ราบอันกว้างใหญ่ข้ามภูเขาหลายแห่งจนเกือบถึงฝั่งทะเล ขบวนเสด็จจึงได้ข้ามแม่น้ำสายหนึ่งที่ไหลออกสู่ทะเล ณ ที่ราบ

แห่งนั้น ช้างทรงได้หยุดลงมิได้เดินทางต่อไปอีก พระราชธิดาจึงเสด็จลงจากหลังช้างแล้วรับสั่งกับผู้ติดตามว่า "จงกลับไปเกดดาห์ แล้วกราบทูลพระราชบิดาว่าดินแดนที่จะสร้างเมืองใหม่แห่งนี้ มีชื่อเรียกว่า ปัตตานี"^{๑๔}

ตำนานความเป็นมาของการสร้างเมืองปัตตานี จะเห็นว่า มีหลายเรื่องได้มีนักวิชาการท้องถิ่นสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าเรื่องของปัตตานีเช่นเดียวกัน

ขุนศิลปกรรมพิเศษ^{๑๕} (แปลกศิลปกรรมพิเศษ) ได้เสนอว่าชื่อปัตตานีนั้น มาจากสาเหตุต่างๆ หลายประเด็น เช่น หลังจากพญาตุ กุรูป มหาจันดรา ครั้นถึงอนิจกรรมแล้ว บุตรชื่อ พญา อินตรา ย้ายเมืองไปตั้งใกล้ชายทะเล เรียกว่า "ปัตตานี" ซึ่งมาจากชื่อชาวบ้านเรียกชายชราว่า "เจ๊ะ ตานี" และนอกจากนั้นยังได้กล่าวถึงที่มาของคำว่า "ปัตตานี" จากหลายแหล่งคือ

จากคำว่า "ธานี"

จากภาษาชวาคำว่า "ตานี" แปลว่า เกษตรกร

จากชื่อกริชของนางพญาองค์แรก ซึ่งมาจากไทรบุรีมีชื่อกริชว่า "เลลา มะธานี"

ขุนศิลปกิจพิลัต^{๑๖} (ผันศุภอักษร) ได้กล่าวถึงความหมายของปัตตานี ดังนี้

ปัตตานี หมายถึง หญิงผู้ครองเรือนโดยเสนอว่า เนื่องจากปัตตานีมีผู้ครองเมืองเป็นสตรี

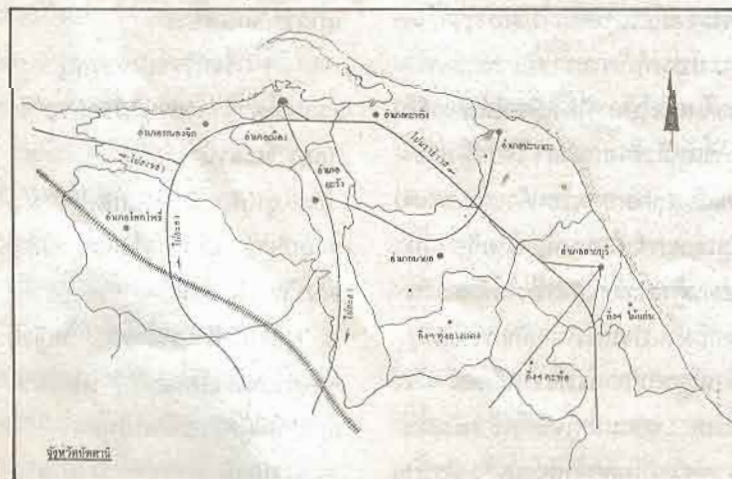
ปฏิภาณ มาจากภาษาอาหรับ

แปลว่า ผู้ฉลาด และส่วนที่มาของชื่อปัตตานี โดยอ้างถึงตำนานต่าง ๆ คือ

มีเรื่องเก่าแก่กล่าวว่าเมืองตานี เดิมตั้งขึ้นริมบึงใหญ่ ในท้องที่อำเภอ มายอปัจจุบัน (อาจจะเป็นบึงลูโบะ-ยี่ไร) เมืองตานีตอนนั้นมีชื่อว่า "ชะ-คารา ทานี" (Segara Dhani) ต่อ มาภายหลังย้ายไปตั้งในที่อื่นด้วยเหตุ จำเป็นต่าง ๆ ชื่อเมืองได้เพี้ยนไปจาก เดิมจากชะคารา ทานี เป็น คอลอ-ตานี มีบางคราวเมืองบังเอิญไปตั้ง ขึ้นที่ปากน้ำหรือปากลับ เมืองคอลลอ-ตานี เข้าใจว่าเป็นเมืองปากบาง-ตานี และในที่สุดเหลือแต่เมือง ตานี คำว่า "ตานี" นั้น คือ ธานี (เมือง ริมน้ำ) ดังนั้น ชะคารา ทานี คือ ธารธารานี คำว่า Segara ในภาษา มลายูอาจมีนัยว่ามหาสมุทร ทะเล ทะเลสาป หรือบึงใหญ่ก็ได้ เพราะ เคยมีผู้แปลคำว่า Segara masin ว่าทะเลน้ำเค็ม

ความเป็นมาของเมืองปัตตานี จากเอกสารต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว

แผนที่จังหวัดปัตตานีปัจจุบัน

จนถึงยุคการย้ายที่ตั้งของเมืองจาก โทตามะลิขัยไปยังบริเวณเกรือชะ ซึ่งอยู่ใกล้ทะเลเมืงแหลมโพธิ์ (แหลม ตาซี) สามารถป้องกันคลื่นลมใช้เป็น อ่าวจอดเรือได้ จากคำบอกเล่าของ ชาวบ้านแถบนั้น ได้เคยเห็นกำแพง และประตูเมืองเก่า ซึ่งแต่เดิมบริเวณ นั้นเป็นเมืองท่าติดต่อกับชาย กับโลกภายนอก ได้มีการค้นพบเศษ ด้้วยขามของจีนสมัยต่าง ๆ ส่วน หลักฐานอื่น ๆ ที่ปรากฏอยู่ใกล้กับ บริเวณเกรือชะ ดูจะสอดคล้องกับ เรื่องราวของเมืองปัตตานีที่ได้บันทึก ไว้ เช่น มัสยิดเกรือชะ บริเวณ ที่หล่อปืนใหญ่ ที่ฝังศพเจ้าเมืองยุค แรก ๆ ที่ฝังศพโต๊ะบันยังที่หมู่บ้าน ตันหยงลูโละ บ้านบางปู บ้านกรือ-ชะ บริเวณอำเภอยะหริ่งและบาง ส่วนของอำเภอปะนาเระ รวมถึงลำ คลองที่สามารถติดต่อเชื่อมโยงกัน ระหว่างบริเวณเกรือชะกับอำเภอยะ-ริ่งที่มีแหล่งโบราณคดี ซึ่งสันนิษ-ฐานว่าเป็นที่ตั้งของเมืองโทตามะลิ-ขัย ดังนั้นกล่าวได้ว่าบริเวณเกรือชะ

นี้ เป็นที่ตั้งของเมืองปัตตานีก่อนที่ จะย้ายมายังตำบลอาเนาะรู ริมฝั่งแม่น้ำปัตตานีปัจจุบัน

หลังจากการสร้างเมืองปัต-ตานีเสร็จสิ้นลง ราชอาณานิคมได้ปกครองเมืองต่อมา หลังจากนั้นก็ได้เข้า ริดนับถือศาสนาอิสลาม ส่วนมุลเหตุ ที่ได้เปลี่ยนศาสนาเกิดจากราชอา-นิคมได้ล้มป่วยลง (เข้าใจว่าเป็นโรค เรื้อน) หมอหลวงไม่สามารถรักษา หายได้ จึงประกาศว่ามีผู้ใดรักษา หายจะยกธิดาให้เป็นคู่ครอง มีชาย ผู้หนึ่งชื่อ เช็กสะอิ (Sheik Sa-i) ชนอาสาโดยขอคำมั่นว่าถ้ารักษา หายให้ราชอาณานิคม เปลี่ยนศาสนา เป็นอิสลาม ส่วนธิดานั้นไม่ต้องการ ราชาก็รับคำ แต่หายแล้วหาได้ปฏิบัติ ตามสัญญาไม่ โรคเดิมาก็กลับมาเป็น อีกถึง ๔ ครั้ง ราชาก็จึงยืนยันว่าขอ สาบานต่อหน้าพระพุทธรูปที่กราบ ไหว้ทุกวันว่า หากบิดพริ้วขอให้กลับ เป็นโรคเก่าอย่าให้รู้จักหายอีกเลย เมื่อเช็กสะอิรักษาจนโรคหายแล้ว ราชาก็ปรึกษามন্ত্রীว่าจะพึงทำ ประการใด มন্ত্রীต่างทูลว่าแล้วแต่ จะเห็นควร หากคำรืออย่างไรพวกข้า จะดำเนินตามทุกประการ แล้วราชาก็เชิญเช็กสะอิมาให้สอนลัทธิอิสลาม แก่พระองค์ โอรส ธิดา ตลอดจน ชูนางทั้งปวง ถัดจากนั้นพลเมืองก็ เจริญรอยตาม พระองค์ได้เปลี่ยน นามเป็นสุลต่านอิสมาอิลชาห์ ใน ประวัตเมืองปัตตานีไม่ได้รับศั ก- ราชการเข้ารับอิสลามไว้ จากการ ค้นคว้าของ ดร.ไว้อัต ภายหลังสุล- ต่านอิสมาอิลชาห์สิ้นบุญแล้ว โอรส ขึ้นครองนครแทนมีนามว่า สุลต่าน

มัดชาฟาร์ สุลต่านองค์นี้ถึงอนิจกรรมใน ค.ศ. ๑๕๖๓ (พ.ศ. ๒๑๐๖) ถ้าสุลต่านองค์หลังครองเมืองประมาณ ๑๐ ปี รวมเป็น ๔๐ ปี ก็จะได้ตัวเลขคร่าว ๆ ว่าสุลต่านปัตตานีเข้ารีตอิสลามประมาณ พ.ศ. ๒๐๖๖ ซึ่งอยู่ในแผ่นดินพระไชยราชาธิราชแห่งกรุงศรีอยุธยา^{๑๗}

เมื่อเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ปัตตานี ที่มีกัรบันทีกเป็นลายลักษณ์อักษร เมืองปัตตานีเป็นศูนย์การปกครอง มีอาณาเขตรวมไปถึงเมืองยะลา นราธิวาส และกลันตัน มีฐานะเป็นเมืองท่าที่สำคัญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เศรษฐกิจของเมืองนี้เจริญรุ่งเรือง มีเรือที่มาติดต่อค้าขายจากหมู่เกาะทะเลใต้อินเดีย จีน ญี่ปุ่น โปรตุเกส ฮอลันดา และอังกฤษ และได้มีการจัดตั้งสถานีการค้าของชาติเหล่านี้ขึ้นที่ปัตตานีด้วย

บรรดาพ่อค้าจากสยาม จีน ญี่ปุ่น ชาว อินเดีย และอาหรับ ได้มาค้าขายที่เมืองปัตตานีมากขึ้น ส่วนชาวตะวันตกชาติแรกที่เข้ามาติดต่อค้าขาย คือ โปรตุเกส พ่อค้าชาวโปรตุเกสผู้หนึ่งชื่อ ปินโต (Pinto) ได้เข้ามาค้าขายที่เมืองปัตตานีเมื่อ ค.ศ. ๑๕๓๘ บันทึกว่าได้พบชาวโปรตุเกสประมาณ ๓๐๐ คน อาศัยอยู่ในเมืองนี้ นอกจากนั้นยังมีชาวตะวันออกเฉียงใต้ ชาวสยาม จีน ญี่ปุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวญี่ปุ่นได้เปิดกิจการค้าขายในเมืองนี้อย่างกว้างขวาง โดยในปี ค.ศ. ๑๕๙๒ ขบวนเรือจากญี่ปุ่นได้นำพระราชสาส์นและสินค้านานาชนิดมุ่งเข้าสู่เมือง

ปัตตานี เพื่อขออนุญาตเปิดการค้าในเมืองนี้ ฮอลันดาเป็นชาวตะวันตกชาติต่อมาที่ได้ติดต่อการค้ากับปัตตานี หลังจากได้เข้าครอบครองหมู่เกาะอินเดียตะวันออก และจัดตั้งศูนย์การค้าที่ปัตตาเวียแล้วในปี ค.ศ. ๑๖๐๒ ก็ปิดันดาเนียล แวนดีแลคได้นำเรือสินค้าเข้าสู่ท่าเรือเมืองปัตตานี และต่อมาปี ค.ศ. ๑๖๐๘ ฮอลันดาจึงไปเปิดสถานีการค้าที่กรุงศรีอยุธยาอีกแห่ง ส่วนชาวสเปนได้เดินทางมาถึงเมืองปัตตานีเป็นครั้งแรกในปี ค.ศ. ๑๖๐๕ และได้ทำการค้าขายเช่นเดียวกับชาวยุโรปอื่นๆ แต่ปรากฏว่าไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร หลังจากนั้นจึงเปลี่ยนทิศทางไปยังฟิลิปปินส์ ในระยะ ๖ ปีต่อมาอังกฤษได้ทราบกิตติศัพท์การค้าของเมืองปัตตานี ดังนั้นในวันที่ ๕ มกราคม ค.ศ. ๑๖๑๑ เรือสินค้าของอังกฤษชื่อเดอะโกลีบ ซึ่งมีอินโดนีเซียเป็นกัปตัน ได้แล่นเรือออกจากกรุงลอนดอน พร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการและพระราชสาส์นจากกษัตริย์อังกฤษ มุ่งสู่ทวีปเอเชียเป็นเวลาหลายเดือนโดยไม่ได้แวะหัวเมืองใดๆ เลย จนถึงวันที่ ๒๓ มิถุนายน ค.ศ. ๑๖๑๑ เรือเดอะโกลีบเดินทางมาถึงเมืองปัตตานี

การค้าขายในเมืองปัตตานีมีความเจริญรุ่งเรือง ยากที่จะหาเมืองอื่นในคาบสมุทรมลายูเทียบได้บริเวณท่าเรือของเมืองปัตตานี จะคับคั่งไปด้วยเรือสินค้าจากนานาชาติ กษัตริย์จากทวีปยุโรปและประเทศต่างๆ ส่งคณะทูตานุทูตมาเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีทำการค้าขายกับปัตตานี

มากมาย เมื่อ ปีเตอร์ ฟลอริสเดินทางมาเมืองปัตตานีระหว่างปี ค.ศ. ๑๖๑๒-๑๖๑๓ ได้บันทึกว่าเมืองปัตตานี ค้าขายกับประเทศต่างๆ ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เกือบทุกประเทศ เรือเหล่านี้เดินทางมาจากกรุงศรีอยุธยา บอร์เนียว แจมบี เมืองท่าชายทะเลภาคเหนือของชวา มากัสซาร์ โมลัคคัส จีน ญี่ปุ่น เขมร และสุมาตรา

หลังจากรายนามนี้สิ้นพระชนม์ลง ราชวงศ์กัรบันตันได้เข้ามาปกครองเมืองปัตตานี ในยุคนี้การค้าของเมืองปัตตานีเสื่อมลงต่างกับสมัยราชวงศ์ศรีวิชัยยังครองเมืองปัตตานี ปรากฏว่าพ่อค้าชาวยุโรปที่เคยทำการค้าอยู่ พวกกันเดินทางออกไปค้าขายที่อื่นเป็นจำนวนมาก ยังคงเหลือแต่ชาวจีน ญี่ปุ่น อินเดีย และอาหรับ ชนชาติเหล่านี้มีความเป็นอยู่อย่างดีและดำเนินการค้าขายเจริญรุ่งเรืองสืบมา^{๑๘}

ปัจจุบันได้มีการค้นพบปรากฏหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีบริเวณจังหวัดปัตตานีหลายแห่ง ซึ่งเป็นสิ่งยืนยันให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองปัตตานีมาแต่อดีต ถึงแม้ว่ายังมีได้มีการพิสูจน์หลักฐานอย่างแน่ชัดว่า รัฐลังกาสุกะและเมืองโกตามะลิซัยจะเป็นเมืองโบราณในยุคแรกๆ ของปัตตานี แต่ถ้าได้มีการศึกษาค้นคว้ากันอย่างจริงจัง โดยเฉพาะการขุดค้นหลักฐานทางโบราณคดี อาจจะช่วยให้ประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานี ที่ได้วิวัฒนาการมาหลายศตวรรษกระจ่างมากขึ้น ●

เชิงอรรถ

๑. สำนักงานพาณิชย์ จังหวัดปัตตานี ข้อมูลการตลาดจังหวัดปัตตานี ประจำปี ๒๕๒๕ (อัตล้าเนา) หน้า ๒-๘
๒. Sir Roland Braddell, **A Study of Ancient times in the Malay peninsula and the Straits of Malacca**, (Kuala Lumpur : The Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society, 1980) p.370
๓. Sir Roland Braddell, *Ibid.*, p.392
๔. Paul Wheatley, **The Golden Kheronese**, (Kuala Lumpur : University of Malaya Press, 1961) p.p. 258-260
๕. Paul Wheatley, *Ibid.*, p.p. 263-265
๖. ศรีศักร วัลลิโภดม "ชุมชนโบราณในลี้จังหวัดภาคใต้" **เมืองโบราณ ๕(๒)**: ๕๐-๕๓ ธันวาคม ๒๕๒๑-มกราคม ๒๕๒๒
๗. ชุนศิลปกิจพิลัดเห้ ได้เสนอข้อคิดเห็นเกี่ยวกับโกตามหาลิขัย (Kota Mahaligai) คำว่า "มหาลิขัย" แปลว่า วัง ราชวัง พระวัง ฉะนั้นโกตามหาลิขัย คือ เมืองราชวัง คำนี้เป็นภาษาทมิฬนิยมใช้ในความหมายว่า "พระมณฑลทิยว" เป็นเรือนฝ้ายมเหสี หรือมีฉะนั้นก็เป็นปราสาทที่ประทับของประมุขที่เป็นสตรี หนังสือเล่มที่กล่าวแล้ว (หมายถึง Sejarah Kerajaan Melayu Patani ของ Ibrahim Syukri) จึงอธิบายคำว่า "มหาลิขัย" คงสลาดเคลื่อนมาจาก "มหานิกาย" อันหมายถึงศาสนาพุทธแบบมหายาน เมืองนั้นชื่อว่า "โกตามหานิกาย" หมายถึงเมืองของพวกนับถือศาสนาพุทธแบบมหายาน แต่บัดนี้เรียกกันว่า "โกตามหาลิขัย" ที่ตั้งของเมืองนี้เข้าใจว่าตั้งอยู่ที่บ้าน "ปราวัน" ในอำเภอยะรังนั้น แต่ทางกลันตันก็อ้างว่ามีชื่ออยู่ในกลันตันเช่นกัน (ดูรายละเอียดใน ชุนศิลปกิจพิลัดเห้ "ข้อคิดบางประการเกี่ยวกับประวัติเมืองปัตตานี" ใน ลุ่มน้ำตานี ศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ๒๕๒๕ หน้า ๔๔-๔๕)
๘. Ibrahim Syukri, **Sejarah Kerajaan Melayu Patani**, (History of the Patani), Translated by Conner Bailey and John N. Miksic, (Ohio University Press, 1958) p.p. 13-14
๙. ชุนศิลปกรรมพิเศษ "เรื่องนำรู้จักจากปัตตานี" **ลุ่มน้ำตานี** (ศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ๒๕๒๕) หน้า ๖๒
๑๐. ตำนาน เลขะกุล "ลังกาสุกะ-ปัตตานี ที่ระลึกกีฬาเขต ครั้งที่ ๑๔ จังหวัดปัตตานี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์ ๒๕๒๔) หน้า ๑๒
๑๑. อิบราฮิม ซุกรี **ตำนานเมืองปัตตานี** แปลโดย ทะสัน หมัดหมาน (ศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ๒๕๒๕) หน้า ๑๒
๑๒. Ibrahim Syukri, *op. cit.* p.p. 14-15
๑๓. Andries Teeuw and David K. Wyatt, **Hikayat Patani, The Story of Patani**, (Kominklijk Instituut, 1970) p.p. 146-148
๑๔. Paul Wheatley, *op. cit.* p.p. 161-162
๑๕. ชุนศิลปกรรมพิเศษ "เรื่องนำรู้จักจากปัตตานี" หน้า ๖๒
๑๖. ชุนศิลปกิจพิลัดเห้ "เลพลาดพาด" **ลุ่มน้ำตานี** (ศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ๒๕๒๕) หน้า ๗๐-๗๑
๑๗. ชุนศิลปกรรมพิเศษ "เรื่องนำรู้จักจากปัตตานี" หน้า ๖๒-๖๓
๑๘. วัลสันต์ ชิวะสาธน์ **รายงานการวิจัย สถาปัตยกรรมจีนในเมืองปัตตานี** (มูลนิธิเจมส์ ทอมป์สัน ๒๕๒๔) หน้า ๑๑-๑๓